עבודתו של ברנאר לאהיר: הזמנה לקריאה

גדי אלגזי
החוג להיסטוריה, אוניברסיטת תל־אביב

תרגום מאמרו של ברנאר לאהיר המובא להלן נועד לפתוח פתח לדיון ביקורתי בעבודתו של פייר בורדייה, המבקש לחרוג מן הקיטוב החריף המאפיין את העיסוק בה, בעיקר בצרפת. מן העבר האחד ניצבים תומכים נאמנים ותלמידים מסורים המבקשים לשמר את מורשתו הסוציולוגית של בורדייה, לעתים במחיר קודיפיקציה הולכת וגוברת של המערכת המושגית — ולעתים אפילו של המאפיינים הסגנוניים — שהתעצבה בעבודותיו. בשלבים שונים של חייו המחקריים חזר בורדייה ועמד על חובו למסורות סוציולוגיות שונות ולעתים מנוגדות לכאורה והציג את מושגיו כסימני דרך, קריאות כיוון במסגרת מפעל שבמרכזו הפרקטיקה המחקרית, לא הטוהר התיאורטי. בינתיים עברה עבודתו — באופן בלתי נמנע אולי — קודיפיקציה גוברת במדריכים ובספרי לימוד, בכתביהם של ממשיכים ואפיגונים, ולעתים גם בכתביו המאוחרים שלו עצמו; באלה הסתפק לעתים בהתוויית קווי מתאר ראשוניים למחקר, אך לא הציע מחקר אמפירי מקיף, שהיה יכול להוביל לתיקונים בגישה, בהנחות היסוד ובמהלך התיאורטי. מן העבר האחר ניצבים לא מעט יריבים המבקשים לבטל את פועלו המחקרי: הן בני ברית ועמיתים לשעבר שהפכו לאויבים והן יריבים פוליטיים ותיאורטיים, שעבורם מייצג בורדייה מסורת קריפטו־מרקסיסטית או דורקהיימיאנית חבולה, המסרבת לעבור מן העולם. אין ספק שמעמדו הדומיננטי של בורדייה עצמו בסוציולוגיה הצרפתית ומעורבותו הפוליטית הגלויה בשנות התשעים תרמו תרומה גדולה לקיטוב, שאינו נותן מקום רב לדיון ביקורתי וקונסטרוקטיבי, המבקש לעמוד על בעיות בעבודתו של בורדייה בלי לוותר על התמודדות עם האתגרים החשובים שהיא מציבה.

עמדה כזו מנסה לתפוס ברנאר לאהיר, אחד הסוציולוגים הצרפתים הצעירים המרתקים הפועלים בשנים האחרונות. לאהיר החל את דרכו באופן המזכיר מאוד את המהלך המוקדם שהוביל את בורדייה מן האתנולוגיה הקבילית אל הסוציולוגיה של צרפת בראשית שנות השישים: גם עבודותיו המוקדמות של לאהיר מתמקדות בסוציולוגיה של החינוך, ובייחוד — באי־שוויון במערכת החינוך (למשל Lahire 1993; 1995). כסוציולוג של החינוך התמקד בורדייה בעיקר בחינוך הגבוה, בסטודנטים ובאקדמאים (למשל Bourdieu and Passeron 1964), אף שתרם כמה מאמרים מבריקים העוסקים בבית הספר, כגון המאמר המשותף שחיבר עם מוניק דה סנט מרטין, המנתח את הדרך שבה מורים קוראים, שופטים ומעריכים חיבורי תלמידים ומראה, כיצד זהותם המעמדית המשוערת של התלמידים מעצבת את דפוסי

ההערכה של המורים (Bourdieu and Saint Martin 1975; ראו גם Bourdieu 1966). לאהיר, לעומת זאת, פנה בתחילה לחינוך היסודי והעל־יסודי. עבודתו מאופיינת מראשיתה בתשומת לב אתנוגרפית, באופן התבוננות הרגיש לווריאציות ולהבדלים דקים (Lahire 1993; 1995; 1997), לא לאנאלפביתיות בלבד, אלא למגוון אופני הקריאה והכתיבה, שימושיהם הביתיים והיחס למילה הכתובה בהקשריה הספציפיים. בכך הוא מצטרף להיסטוריונים של הקריאה והספר, אשר רבים מהם עברו כבר מזמן מדיון ראשוני במשתנים גסים ויציבים לכאורה כגון ידיעת קרוא־וכתוב ואנאלפביתיות לאתנוגרפיה קשובה של שימושי הכתב ואופני הקריאה. ככמה סוציולוגים אחרים, נתקל לאהיר בפערים משמעותיים בין המסגרת התיאורטית שבה השתמש — זו שבמרכזה מעמד, הביטוס והון — לבין ממצאיו (ראו למשל Mauger et al. 1999). אי־שוויון מרתק את לאהיר לא פחות מאשר את בורדייה, אך לאהיר מבקש להפנות את תשומת לבנו לפערים בין הישגיהם של תלמידים המגיעים לכאורה מאותו מעמד חברתי עצמו, ולעתים מאותה משפחה ממש, אלה הנעלמים באגרגציה סטטיסטית של הנתונים. מה יכול להסביר הצלחה מפתיעה בבית הספר, כאשר ניתוח במונחים של הון חברתי ותרבותי היה אמור לנבא כישלון? מהי התובנה שנוכל להפיק אם נתבונן במקרים האלה וננסה להסביר אותם במקום לפטור אותם כסטייה מתבנית מובהקת המתגלית בניתוח סטטיסטי? העיון במקרה הבודד, הייחודי, טוען לאהיר, אינו חלופה להתבוננות המכלילה; להפך: מתוכו אפשר להבחין בשורה של משתנים הנעלמים מן העין כאשר מחליפים את קנה המידה. מה שניתן להבחין בו במקרה הבודד, אומר לאהיר, אינו מרחב שרירותי או חופשי שמעבר להתניות חברתיות, אינו בלתי חברתי, אלא התגלמות מורכבת יותר של כוחות ויחסים חברתיים, שייעלמו מעינינו בקלות רבה מדי אם נטאטא את המקרים יוצאי הדופן והמטרידים מסיכום הממצאים.

מתוך עבודתו מציע לאהיר לחשוב מחדש על מושג ההביטוס האחדותי מדי של בורדייה, ומציע לחשוב על ריבוי של נטיות שונות, בהתאם למידת הלכידות הפנימית של תהליכי החברות; הוא מציע לתת מקום תיאורטי לריבוי הרפרטואריים התרבותיים הנלמדים במקום להסיק בחיפזון מפרקטיקות נצפות למבני עומק. השחקן שמשרטט לאהיר בחיבוריו הוא אדם מרובה (l'homme pluriel), כשמו של אחד מספריו המרכזיים, והגישה קרובה ברוחה לזו שהתווה גופמן בספרו המאוחר *Frame Analysis*. לאהיר אינו שואף בכך לחגוג את ריבוי הזהויות והאופציות, להעלות באוב שחקנים הפטורים מהתניות ואילוצים, אלא להציע תפיסה מורכבת יותר של התניות חברתיות מרובות ולעתים סותרות, וחשוב עוד יותר — כאלה היוצרות מצוקות משלהן אך גם פותחות מרחבי תמרון ואפשרויות פעולה פוליטית. מבחינה זו, כותרת המאמר שלפנינו היא מטעה מעט, ולאהיר אכן שינה אותה בניסוחים מאוחרים יותר. אין זה מתווה לסוציולוגיה פסיכולוגית אלא לסוציולוגיה ברמת היחיד. כדי לעמוד כהלכה על גישתו אי־אפשר כמובן להסתפק בסקיצה שלפנינו, אלא יש לפנות לספריו המאוחרים, שבהם פיתח לאהיר את גישתו ופרש בפני קוראיו דיוקנאות אישיים ומשפחתיים, פרקטיקות של יומיום וסיפורי חיים, וכן מתווה אחר של הסוציולוגיה של התרבות (Lahire

1998; 2002; 2004; 2005; Lahire and Bois 2006). את אלה, כך נדמה, אפשר לקרוא מתוך השוואה לניסיונו המאוחר של בורדייה, יחד עם צוות חוקרים מסור, להציע אתנוגרפיה של ייצור המצוקות בחברה הצרפתית בספרו החשוב "צער העולם" (Bourdieu et al. 1993). ספרו של בורדייה עורר התפעלות רבה, אך גם ביקורות עקרוניות: האם אכן יכולה המסגרת המושגית שפיתח בורדייה עצמו להתמודד עם העושר האתנוגרפי שפרש בפני קוראיו ב"צער העולם"? זהו, מבחינות רבות, האתגר שלאהיר שב ומציב בפנינו. ההצעה התיאורטית שהוא מציע היא צנועה, קשובה במידה בלתי מצויה לפרקטיקה המחקרית ולניסיון להתמודד עם מורכבות המציאות החברתית על חשבון ה"ניקיון" התיאורטי והטוהר הדוגמטי. בדיוק משום כך כדאי להקשיב לה.

ביבליוגרפיה

Bourdieu, Pierre, 1966. "L'école conservatrice: les inégalités devant l'école et devant la culture," *Revue française de sociologie* 7(3): 325–347.

Bourdieu, Pierre, and Jean-Claude Passeron, 1964. *Les héritiers: Les étudiants et la culture*, Paris: Minuit.

Bourdieu, Pierre, et al., 1993. *La Misère du monde*, Paris: Seuil.

Bourdieu, Pierre, and Monique de Saint Martin, 1975. "Les Catégories de l'entendement professoral," *Actes de la recherche en sciences sociales* 3: 68–93.

Lahire, Bernard, 1993. *Culture écrite et inégalités scolaires: sociologie de l'"échec scolarie" à l'école primaire*, Lyon: Presses universitaires de Lyon.

———, 1995. *Tableaux de familles: Heurs et malheurs scolaires en milieux populaires*, Paris: Gallimard; Seuil.

———, 1997. *Les Manières d'étudier*, Paris: La Documentation Française.

———, 1998. *L'homme pluriel: les ressorts de l'action*, Paris: Nathan.

———, 2002. *Portraits sociologiques: dispositions et variations individuelles*, Paris: Nathan.

———, 2004. *La culture des individus: dissonances culturelles et distinction de soi*, Paris: La Découverte.

———, 2005. *L'esprit sociologique*, Paris: La Découverte.

Lahire, Bernard, and Géraldine Bois, 2006. *La condition littéraire: la double vie des écrivains*, Paris: La Découverte.

Mauger, Gérard, Claude F. Poliak, and Bernard Pudal, 1999. *Histoires de lecteurs*, Paris: Nathan.